

**III. ROMANOS ARGYROS ADINA
BASILAN GÜMÜŞ SIKKE BİRİMİ
MILIARESION ÖRNEĞİNDE
MERYEM HODEGETRIA
(‘ΟΔΗΓΗΤΡΙΑ) TASVIRI**

Ceren Ünal

Sanat Tarihi Dergisi
Sayı/Number XV/2
Ekim/October 2006, 73-87

III. ROMANOS ARGYROS ADINA BASILAN GÜMÜŞ SIKKE BİRİMİ MILIARESION ÖRNEĞİNDEMERYEM HODEGETRIA (ΟΔΗΓΗΤΡΙΑ) TASVIRI

Ceren ÜNAL*

Uzun tarihi ve kendisini kontrol eden dinamik kavramları nedeniyle Hristiyan ikonografisi çok çeşitli ve zengin olup, başından beri sembolik şifreler içermektedir. Bu sembollerin ifadesi ve anlamlarının bilinmesi Hristiyan ikonografisinin özünü vermektedir. Aslında Hristiyan ikonografisinde kullanılan sembollerin amacı inancı ifade etmek ve inanı bu sembolü bir başka figür içerisinde görmeye davet etmektir. Hristiyan sanatında bu formlar, ruhsal anlamlar için birer araç olmuşlardır. Vurgulanan kavram ve öğretiler bu formların içinde inana ulaşmıştır.

Yunanca bir terim olan Οδηγήτρια-Hodegetria, Yol Gösteren anlamındadır.¹ Hodegetria tasvirinin gelişim süreci hakkında farklı görüşler vardır. Strzygowski; Kıpti sanatında oturan Hodegetria tasvirinin farklı örnekleri olduğundan bahseder ve bu tipin Mısır orijinali olduğuna ait kendi varsayımını sunar. Kondakov ise oturan Hodegetria tipini klasik tipin bir varyasyonu olarak ele alır. Doğu Hristiyan ikonografisinde eşsiz bir konuma sahip olan bu tasviri makul bir geçmişe oturtmak gerekmektedir.² Aslında antik dönem sanatında sıklıkla görülen tanrıça, imparatoriçe ve sıradan ölümlü tasvirleri ile sol kolu ile Çocuk İsa'yı taşıyan tahtta oturan Meryem Hodegetria arasında kırılmayan bir tasvir zinciri olduğunu düşünmek de kaçınılmazdır. Meryem'in en çok hürmet gören ikonalarından biri Hodegetria'dır. Meryem tasviri içeren ikona Konstantinopolis'teki Hodegon Manastırında³ muhafaza edilmesinden dolayı Hodegetria adını almıştır. İkonanın ilk olarak Aziz Lukas tarafından resmedildiği düşünülmektedir.⁴ Bu tasvirde, ayakta duran Meryem sol kolundaki çocuk İsa'yı taşıırken, doğal olmayan bir biçimde uzun olarak tasvir edilmiş parmakları ve sağ eli ile İsa'yı işaret etmesine rağmen bakışları ya doğrudan izleyiciye ya da bilinmez bir uzağa doğrudur. Tasvirlerin her ikisi de muntazam ve ciddi çehreleri olmakla beraber başları birbirine dokunmamaktadır. Sanki Meryem insanoğluna doğru yolun İsa'nın yolu olduğunu söylemek ister gibidir. Bu tipte her ne kadar büyük ebatta betimlenmiş olan Meryem ise de, aslında önemli olan figür minyatür yetişkin bir filozof olarak tasvir edilen İsa'dır. Hodegetria ikonaları insanlara Tanrı ve kurtuluşa doğru rehberlik etme amacını ifade etmektedir. Dolayısıyla, Hodegetria tasviri ünlü bir ikonadan yayılarak, Bizans sanatının farklı kollarında kullanılan bir tip olmuştur.

Bizans sikke ikonografisinde ise Meryem Hodegetria tipi sık rastlanmayan bir betim olarak yerini almıştır. Bizans sikkelerinde tam boy tasvir edilmiş Meryem Hodegetria tipi III. Romanos'un iktidarı sırasında basılan gümüş sikke birimi olan miliaresion'da görülür.⁵ III. Romanos döneminde basılan miliaresion'un ön yüzünde tam boy

Ceren Ünal

Meryem Hodegetria tasviri yer alırken, arka yüzünde ise imparatorun tam boy figürü bulunmaktadır.⁶ Sol kolunda İsa'yı taşıyan Meryem sağ eli ile de İsa'yı işaret ederek insanlığa doğru yolu göstermek ister. Her ikisinin de başları üzerinde nimbus vardır. Meryem ayakta bir kürsü üzerinde durmaktadır. İsa ise sağ eli takdis pozisyonunda, sol elinde bir tomar taşırken, doğrudan izleyiciye bakmaktadır. Sikke muhtemelen III. Romanos'un 1030 yılında yaptığı Suriye seferi öncesinde basılmıştır. Bu sefer öncesi üzerinde Meryem Hodegetria tasviri olan bu sikkenin basılmasının sebebi de, imparatora savaşta güç vererek başarı kazandıracağı inancıdır. Her ne kadar III. Romanos bu seferden olumsuz sonuç olarak dönmüş olsa da, imparatora zafer kazandıracağı düşünülerek basılarak tedavüle girmiştir. Dolayısıyla, imparatorluk üzerinde zaten siyasi, idari ve askeri güce sahip imparatorlar bu tip kutsal kişi tasvirlerinden ruhani olarak da faydalanmayı amaçlamış olmalıdır. Yanı sıra, dünyevi güçlere zaten sahip olan imparator sanat objelerini kullanarak tebaasına Tanrısal güçlerinde arkasında olduğunu bir nevi ifade etme yolunu seçmiştir.

Miliaresion, III. Romanos (1028-34)

Hodegetria tasvirinin ilk olarak kullanıldığı ikona tasvirin Bizans sanatında ünlenmesi ve kullanımının yaygınlaşması bakımından önem taşımaktadır. Bu ünlü ikonanın erken tarihli kullanımına dair yazılı belge oldukça azdır. Tasvirin uzun süredir kullanıldığı ve en azından 4. yüzyıl gibi erken bir tarihe kadar geçmişi olduğu bilinmektedir. Fakat, bilinen en erken Hodegetria ikona prototipi 6. yüzyılın ortasına tarihlenmiştir de, Kondakov Hodegetria tasvirinin imparator Iustinianos öncesinde Filistin ya da Mısır'da ilk örneğinin görüldüğünü ve tüm Doğu'da 6. yüzyılın başlarında genel olarak popüler olduğunu vurgular.⁷ İlk yapılan Hodegetria ikona tasvirinde Meryem bebek İsa'yı sol kolunda taşıyan tam boy bir figürdür. Aslında Meryem Hodegetria tasvir tipi İkonoklasmus dönemi öncesine tarihlenmiş ve 9. yüzyıldan itibaren patrik mühürlerinde de sıklıkla kullanılmıştır. Hodegetria terimi ise ilk olarak 11. yüzyıla ait mühürlerin tasviri ile ilişkilendirilmiştir. Dexiokratousa olarak tanımlanan Hodegetria varyasyonunda ise; Meryem İsa'yı sağ kolunda taşımaktadır.⁸ Muhtemelen 11. yüzyıldan sonra, sağ kolunda Bebek İsa'yı taşıyan Meryem tasviri ikonalarda görülmeye başlamıştır. Uzun süren gelişim süreci sonunda ise tam boy kompozisyon yavaş yavaş, sol ya da sağ kolunda Çocuk İsa'yı taşıyan yarım boy

III. Romanos Argyros Adına Basılan Gümüş Sikke

Meryem figürü değişmez bir sürece girene kadar, yarım boy figür halini almıştır. Farklı varyasyonlar içerisinde tahtta oturan tam boy figür tasvir edilen Meryem ya sol ya da sağ kolunda Bebek İsa'yı taşıyan çok ilginçtir. Hodegetria tasvirinde Meryem oturur ya da ayakta, tam boy ya da büst olarak görülür. Tasvirin popülerliği ise hem Bizans imparatorunun, hem de başkent Konstantinopolis'in ruhani koruyucusu olan Meryem'den gelmektedir. Meryem'in ikonalarda İsa ile beraber tasvir edilmesinin sebebi ise kısaca Theotokos yani Tanrı Anası olarak hürmet görmesidir.⁹ Kostüm renginin ya koyu bir erivan, ya da kırmızımsı kahverengi olması da Meryem'in aynı zamanda Yeryüzünün Anası olmasını vurgulamıştır. Kilise mensuplarını takip eden tarihçiler ve kronik yazarları da, Konstantinopolis şehrinin kuruluşu sırasında Meryem'e atfedildiğine inanmışlardır. Bizans dünyasında şehri istilalardan Meryem'in koruduğuna inanılmıştır. Şehri 626 yılında Avar, 677 ve 717-18 yılları arasında Arap ve 860 yılındaki Rus saldırısından Meryem'in koruduğuna inanılmaktadır.¹⁰ 717-18 yılları arasında gerçekleşen Arap istilaları sırasında geri çekilen Halife Ömer yönetimindeki ordu 15 Ağustos'ta anılan Meryem'in ölüm gününde Konstantinopolis'e saldırılarına tekrar başlamıştır. Bizans halkı şehri korumak için çaba göstermişlerdir. Saldırıyı bitiren Arap kuvvetlerine ait birçok donanma gemisinin dönüş yolunda Marmara Denizinde çıkan fırtına sonucu batması, Ege Adası olan Thera'nın volkanik patlaması sonucu birçok geminin yanmış olması ve donanmanın ufak bir kısmının Bizans Devleti tarafından bozguna uğratılması ise hep Theotokos'un Konstantinopolis şehrinin koruyucusu olmasına yorulmuştur.¹¹ Bu inanç ile Blakhernae Manastırında Meryem'in örtüsü saklanmaktadır. Saldırı sırasında şehrin surları boyunca gezdirilen Meryem'e ait bu çok değerli eşya sayesinde istilacıların savaşı bıraktıklarına inanılmıştır. Meryem'e verilen Konstantinopolis şehrinin koruyucusu itibarı ise imparatorların zaferle döndükleri savaşımlardan sonra şehre ilk girişlerinde Meryem ikonalarının en önde ilerlemesi ile daha da yüceltilmiştir. 971 yılında Bulgarlara karşı yaptığı sefer sonrası kazandığı zafer ile dönen İoannes Çimiskes şehre önündeki imparatorluk arabasına koydurduğu Bulgaristan'dan ele geçirilen Meryem ikonası ile girmiştir. Benzer zafer sonrası dönüşleri İoannes ve Manuel Komnenos iktidarları sırasında da yaşanmıştır. Mikhail Palaeologos ise 1261 yılında Konstantinopolis'e girişinde ruhban sınıfı tarafından Altın Kapı'da ruhban sınıfının taşıdığı Meryem Hodegetria ikonası ile başkentin tekrar kazanılmasını sağlayan mucizevî tasvir ile karşılanmıştır.¹² Bu anlamda Konstantinopolis, Tanrı Anası Meryem inancı içerisinde en güçlü ve merkezi yerdir. Hacılar tarafından mucizevî olduğuna inanılan birçok ikonanın burada hürmet gördüğü bilinmektedir.¹³ Konstantinopolis'teki diğer ikonalar gibi Hodegetria ikonası da hacılar tarafından ziyaret edilerek, hürmet görmüştür. Ayrıca, Hodegon Manastırında duran ikona kimi özel durumlarda, resmi törenler için şehrin başka bir bölümüne götürülmüştür. İmparator II. İoannes Komnenos kendisinin ya da karısının ölüm anma törenlerinde ikonanın kent merkezine yakın olan Pantokrator Manastırına getirilerek gece boyunca mezarın yanında saklanmasını dilemiştir. 1187 yılında ise kuşatma altındaki şehrin duvarlarının üzerine getirilerek şehrin savunmasına yardımcı olacağına inanılmıştır. Şehir surlarına getirilerek savunmaya yardım etmesinin ne kadar zaman önce ilk olarak başladığı bilinmemekle birlikte; Triodion'da 7. yüzyılda Konstantinopolis'e yapılan saldırılara değinilmiş ve bu dönemde şehir surlarına

Ceren Ünal

getirilen ikonanın Meryem Hodegetria olduğu farz edilmiştir.¹⁴ Yine de, 10. yüzyıla ait beyanlar genel olarak Meryem ve Çocuk İsa ikonaları hakkındaki tek referanslardır. Latin istilasından sonra Pantokrator Manastırında¹⁵ korunmuştur. Fakat VIII. Mikhail Palaiologos 1261 yılında başkente Hodegetria ikonasının arkasında yürüyerek girmiştir ve ikona tekrar Hodegon manastırına geri gitmiştir. İkonanın haftalık geçit töreni sırasında ise en önde ve arkasında quasi famulas gibi diğer ikonalar gelerek taşındığını ise 1100 civarında Konstantinopolis'i anlatan Latin bir yazardan öğrenilmektedir.¹⁶

Meryem ikonalarının yapılmış olan tüm kopyalarının asılları gibi kutsal bir kimliğe sahip olduklarına da inanılmaktadır. Çeşitli kopyaları yapılan erken tarihli ilk ikonaların insan eli değmeden yapılmış oldukları inancı, kopyalarının da kutsal olduğu düşüncesini doğrudan etkilemiştir.¹⁷

12. yüzyıldan itibaren Konstantinopolis'teki Manastırında korunan Hodegetria tasviri başından beri Hristiyan Kilisesinin en ünlü ikona tasviri olarak tüm Ortodoks dünyasında en çok çoğaltılan Meryem tasvir tipi olmuştur.¹⁸ Hodegetria tasviri fildişi ve mine işi objeler, ikonalar gibi küçük el sanatı eserlerinde yer aldığı gibi mozaik ve fresklerde de görülmektedir. Meryem tasvirleri de dâhil olmak üzere çeşitli tasvir örnekleri içeren ve 10. yüzyılın sonlarına tarihlenen çok sayıda fildişi objenin olması ise, Bizans imparatorlarının 10. yüzyılın ikinci yarısında doğuda başarılı seferler düzenlemiş olmaları sonucu çok miktarda fildişinin imparatorluğa gelmesine bağlanmaktadır.¹⁹ Hodegetria, Orta Bizans Dönemi boyunca küçük el sanatlarına ait tüm objelerde olduğu gibi, anıtsal mimaride de çok yaygın biçimde kullanılmıştır. Ortaçağ dönemi boyunca Bizans kültürünü yaşayan her yerde de kullanılan bir Meryem tasvir tipidir. Sinai Dağında Orta Bizans Dönemine ait göğsünde çocuk İsa'yı taşıyan Meryem'in yanında ayakta durarak yardım dileyen kâhin ya da aziz tasvirleri içeren farklı ikonalar da bulunmaktadır.²⁰ Orta Bizans dönemi fildişi oyma sanatında ise en çok tasvir edilen Meryem tipidir. Bu dönemde fildişi objelerde sol kolunda çocuk İsa'yı taşıyan ve sağ eli ile İsa'yı işaret eden, yarım boy Hodegetria tasviri sıklıkla kullanılmıştır. 1204 yılında Konstantinopolis'in Latinler tarafından

Niello Tekniği ile yapılmış altın yüzük.²²

III. Romanos Argyros Adına Basılan Gümüş Sikke

istilasını takip eden süre içerisinde, sol kolunda Çocuk İsa'yı taşıyan Meryem ikonografisi Batı'ya yayılmış ve Gotik Sanatta popüler bir konu haline gelmiştir.²¹

*Triptik ikona, Meryem Hodegetria ve Azizler. Fildisi, 950-1000.*²³

Meryem sol kolunda çocuk İsa'yı taşır; bakışı ya kendisine bakana ya da uzağa doğru iken sağ eli İsa'yı işaret etmektedir. İsa kollarında dik ve rahat bir halde otururken kucığında bir tomar taşır ve sağ eli takdis pozisyonundadır. İsa ise doğrudan izleyiciden başka bir yöne doğru bakmaktadır. Hamilton Psalterindeki minyatürde ise Hodegetria ikonasının kendisi betimlenmiş olmalıdır. Bu tasviri taşıyan ikonanın birçok kopyası ise, kopyaların kendilerine uygun mucizelerini canlandırmak için devam etmiştir. Bunların arasında; 'Psychosostria' ve 'Peribleptos' vardır.²⁴ Daha duygusal Meryem Eleousa tipi ise Hodegetria tasvirinden türemiş olup; saklama ve sevgi arasındaki ayarını daima tam anlamıyla korumuştur.²⁵

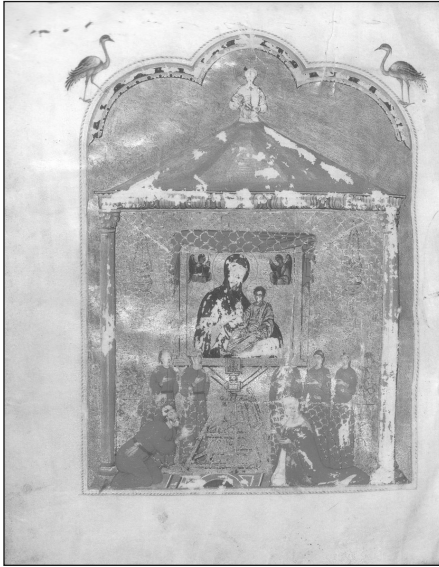
*Kursun mühür, 1025-1043*²⁶

Ceren Ünal

Kursun mühür, 1206-1235²⁷

Geç Bizans döneminde ise Hodegetria tasvir tipi ait olduğu dönemin sanatsal özelliklerini taşımıştır. Yüzlerin tasvir şekli tipiktir; oval ve kısa düz burunlar, küçük ve şişkin az aralıkla yerleştirilmiş gözler. Yüzlerin bu tip tasviri 14. yüzyıldan 15. yüzyıla geçiş sürecindeki küçük heykel sanatlarındaki sayısız çalışma ile paralellik göstermektedir. Ciddi görünümlü ve görkemli her iki figür de İsa'nın Tanrısallığını vurgular. İsa bir çocuk olarak tam boy tasvir edilmiş olup, olgun yüzü ve uzun alnı da bilgeliğinin sembolü olmuştur. Meryem ise tüm insanlığa doğru yolun İsa'da olduğunu ve takip edilmesi gerektiğini tasvirde ifade etmektedir

Meryem Hodegetria Hamilton Psalter'i, ön sayfa²⁸.

Meryem Hodegetria İkonası, Vatopedi Manastırı, 13. yüzyılın son çeyreği

III. Romanos Argyros Adına Basılan Gümüş Sikke

İkona-Meryem Hodegetria, 1360-70²⁹

Meryem Hodegetria, 14. yy. başları, Konstantinopolis³⁰

Hodegetria, Kastoria, 16. yüzyıl

Bizans sanatında yer alan Meryem tasvirleri tipolojisinde belirgin bir biçimde öne çıkan Meryem Hodegetria'dır. Hodegetria tasviri Bizans sanatında yüzyıllar boyunca farklı sanat eseri ve objelerinde kullanılmıştır. Bizans dünyasında tasvirin taşıdığı kutsal ifadenin yanı sıra, güç verdiği, taşıyanın ve hürmet edenin ise Meryem tarafından bizzat koruduğu inancı da çok önemlidir. Bu anlamda Hodegetria tasviri öncelikle ikonalar olmak üzere; dokuma, fildişi ve maden objeler, mühürler ve sikkeler gibi küçük el sanatlarında çok sık kullanılan bir tiptir. Sikkelerde Meryem tasvirlerinin ilk kullanımı 9. yüzyıl sonu - 10. yüzyıl başına tarihlenmektedir. Bu tarihten itibaren imparatorluğun yıkılışına kadar çeşitli Meryem tasvir tipleri sikke betimlerinde yer alıp, bir tipoloji oluşturmuştur. 9. yüzyıl sonu- 15. yüzyıl ortası aralığında Meryem orans, Meryem Nikopoios ya da Meryem Blakhernitissa gibi Meryem ikonografisine ait tasvirlerin devamlı kullanılmış olmalarına rağmen, Meryem Hodegetria tipine sadece tek bir imparatorun sikke biriminde rastlamaktayız. Bizans sanatında 6. yüzyılın

ortasından 15. yüzyılın ortasına, yani Erken-Geç Bizans Dönemleri boyunca kesintisiz olarak her sanat kolunda rastlanan Meryem Hodegetria tasvirine sikkelerde tek bir imparatorun, ayrıca tek bir sikke biriminde rastlanması ise hayli ilginç ve üzerinde dikkatle durulması gereken bir konudur. Tasvir tipolojisi genel olarak paralel giden mühür ve sikkelerde ise, Meryem Hodegetria tam olarak farklılığını hissettirmesi bakımından oldukça önemlidir. Mühür tasvirlerinde Hodegetria çok sık rastlanan bir Meryem tipidir. Bu anlamda, mühür ve sikke betimleri arasında paralellik göstermeyen örneklerden olması bakımından bizce önemli bir ayrıntıyı vermektedir. Bizans tasvir sanatında çok kullanılan bir Meryem tipi olan Hodegetria'nın, sikke betimlerinde diğer sanat eserleri ile paralel bir yoğunlukta kullanılmamasını, adına sikke basılan imparatorun tercihinine bağlamaktayız. İkonografik öge ile inanan arasındaki bağın bir göstergesi de bu özel seçimlerdir. İmparatorun, dönemindeki eserlerde isteği doğrultusunda Hristiyan ikonografisinden belli tipleri seçmesi kişisel inancı ile bağlantılı olduğu kadar, dönemin siyasi ve sosyolojik ortamı ile de doğrudan ilişkilidir. Bu anlamda, üzerinde taşıdığı Meryem Hodegetria tasviri ile III. Romanos Argyros iktidarı sırasında basılan gümüş miliaresion sikkesi nadir ve önemli bir örnek olarak sikke ikonografisinde yerini almıştır.

III. Romanos Argyros Adına Basılan Gümüş Sikke

KULLANILAN KAYNAKLAR

- A. Bank, Byzantine Art in the Collections of Soviet Museums, New York, 1978.
- C. Barber, From Image into Art: Art after Byzantine Iconoclasm, Gesta, Vol. 34, No.1. 1995.
- D. Buckton, Byzantium; Treasures of Byzantine Art and Culture, London, 1994.
- B.M.C. : W. Wroth, Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum, Chicago, 1966.
- A. W. Carr, Gospel Frontispieces from the Comnenian Period, Gesta, Vol. 21, No.1, 1982.
- A. W. Carr, Icons and The Object of Pilgrimage In Middle Byzantine Constantinople, Dumbarton Oaks Papers, Vol. 56, 2002.
- J. Cotsonis, The Virgin with the 'Tongues of Fire' on Byzantine Lead Seals, DOP, Vol. 48, 1994.
- DOC: Ed. By A. Bellinger and P. Grierson, "*P. Grierson*", Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection Volume Three Leo III to Nicephorus III 717-1081 Part I, Washington D. C., 1973.
- H. C. Evans, The Arts of Byzantium, The Metropolitan Museum of Art Bulletin, New York, 2001.
- H. C. Evans, The Glory of Byzantium, New York, 1997.
- H. C. Evans, Byzantium: Faith and Power (1261-1557), New York, 2004.
- G. P. Galavaris, The Mother of God, "Stabbed with a Knife" DOP, Vol 13, 1959.
- P. Grierson, Byzantine Coins, Los Angeles, 1982.
- H. Goodacre, A Hand Book of the Coinage of the Byzantine Empire, London 1967.
- I. Kakavrezou, Images of the Mother: When the Virgin Mary Became 'Meter Theou', DOP, Vol. 44, 1990.
- A. Kirin, Sacred Art, Secular Context, Canada, 2005.
- V. Lazarev, Studies in the Iconography of the Virgin, The Art Bulletin, Vol. 20, No. 1 1938.

Ceren Ünal

S. der Nersessian, Two Images of the Virgin in the Dumbarton Oaks Collection, DOP, Vol. 14, 1960.

O.D.B.: The Oxford Dictionary Of Byzantium (eds. A. M. Talbot and A. Kazdhan) 3 vols. New York - Oxford 1991.

N. Oikonomides, The Usual Lead Seal, DOP, Vol. 37, 1983.

N. Oikonomides, A Collection of Dated Byzantine Lead Seals, Washington, D.C. 1986.

N. Oikonomides, J. Nesbitt, Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, Vol. 2, South of the Balkans, the Islands, South of Asia Minor, Washington D.C., 1994.

Y. Piatnitsky, M. M. Mango, O. Badderley, E. Brunner eds., Sinai, Byzantium, Russia: Orthodox art from the sixth to the twentieth century, London, 2000.

D. Sear, Byzantine Coins and their values, London, 1974.

Sotheby's, The William Herbert Hunt Collection, Highly Important Byzantine Coins, New York 1990.

W. T. Treadgold, A History of the Byzantine State and Society, Stanford University Press, 1997.

K. Weitzmann, The Icon; Holy Images – Sixth to Fourteenth Century, New York, 1978.

P. Whitting, Byzantine Coins, New York, 1973.

Özet

Bizans sanatında Meryem tasvirleri Hristiyan ikonografisini yansıtmaları bakımından önemli bir konuma sahiptir. Kutsal kişi tasvirleri içerisinde yer alan Meryem tasvirleri belirli bir tipoloji içermektedir. Meryem tasvir tipolojisinde yer alan Meryem Hodegetria, Bizans sanatının farklı kollarında betimlenmiş önemli bir örnektir. Bu çalışmada III. Romanos Arygos adına basılan gümüş sikke birimi miliaresion örneği temel alınarak, ikonalar, duvar resimleri, fildişi ve maden objeler, sikke ve mühürler gibi farklı malzeme üzerine işlenmiş Hodegetria tipi tanımlanarak, kısaca karşılaştırılmıştır. Ayrıca, diğer sanat objelerine göre, Bizans sikkelerinde Meryem Hodegetria tipinin oldukça az kullanımı ise ilginç bir ayrıntıdır.

Anahtar kelimeler: Bizans sanatı, Hristiyan ikonografisi, Meryem tasvirleri, Meryem Hodegetria, sikke.

III. Romanos Argyros Adına Basılan Gümüş Sikke

Abstract

Depictions of Virgin Mary in Byzantine Art are of an important position from the iconographical point of view in Christian iconography. The depictions of Virgin Mary have a specific typology within the depictions of holy personalities. Hodegetria type of Virgin Mary is one of the most important types and is found on different material and objects in Byzantine art such as icons, manuscripts, frescoes, ivory and metal objects, coins and seals. In this paper, Byzantine silver coin unit miliaresion minted during the reign of emperor Romanus III. Argyros was taken as the base whereby presentation and comparison of different Hodegetria types applied on different material were made. Another interesting detail is that the rarity of Virgin Hodegetria type on Byzantine coins compared to the other objects of art.

Key Words: Byzantine art, Christian iconography, depictions of Virgin Mary, Virgin Hodegetria, coin.

NOTLAR.....

* Araştırma Görevlisi. Celal Bayar Üniversitesi, Tarih Bölümü, Manisa

¹ O.D.B., N.P.Sevcenko, “*Virgin Hodegetria*“, New York, 1991, s. 2172-73.

²V. Lasareff, Studies in the Iconography of the Virgin, The Art Bulletin, Vol. 20, No. 1, 1938, s. 49, bkz. Dipnotlar 127-128.

³ Mabet, Konstantinopolis’in doğu bölümünde, Büyük Saray’ın denizi gören alanındaki bir terasa imparatoriçe Pulkheria tarafından 5. yüzyılın ortasında kurulmuştur. Mabet kutsal vaftiz kurnası ile yan yanadır. Daha sonra ikonanın muhafaza edildiği bu mabedin yanına bir manastır yapısı inşa edilmiştir. Manastır kilisesi ve ikona ise hagiasmada (kutsal su kaynağı ya da vaftiz kurnası) özellikle körleri iyileştirmesi ile ünlenmiştir. Ayrıca, Meryem’in diğer kutsal eşyaları da Hodegon manastırında saklanmıştır.

⁴ Nikephoros Kallistos Xanthopoulos’dan alıntı yaparak dört kitap halinde yazılan Historia Tripartita-Kilise Tarihi 1:1 adlı eserinde Theodoros Anagnostes olarak da anılan Theodoros Lector; II. Theododios’un eşi Eudokia’nın Kudüs’ten imparator Arkadios’un kızı Pulkheria’ya ‘Tanrı Anasının’ bir tasvirini gönderdiğini belirtmiştir. Tasvirin Havari Lukas tarafından resmedildiği belirtilmiştir. İkonoklasma Döneminde ise ikona mucizevi bir biçimde yıkımdan kurtulmuştur. Meryem Hodegetria tipi, imparator III. Mikhael ve Patrik Photios’un mühürlerinde görülmektedir. S. der Nersessian, Two Images of the Virgin in the Dumbarton Oaks Collection, DOP, Vol. 14, 1960, s. 74. Daha sonraki geleneğe göre de, Lukas’a atfedilen bu tasvir sayısız Meryem ikonasının büyük bir kısmının üretimine kaynak olmuştur.

⁵Miliaresion, Latince miliarense kelimesinden gelmektedir. Temel gümüş sikke birimi için kullanılan terimdir. Solidusun 1/12’si değerindedir.

⁶W. Wroth Meryem Hodegetria tasvirli bu gümüş sikke birimi miliaresion’u imparator IV. Romanos (1067-71) dönemine tarihlemişse de, daha sonra yapılan sikke katalog çalışmalarında bu sikke P. Grierson’un da yaptığı gibi III. Romanos Argyros (1028-34) iktidarına tarihlenmiştir. İlk başlarda IV. Romanos’a atfedilen bu sikkenin betiminin bir kopyasının Danimarka kralı Sweyn Estrithson’a (1042-47) ait bir sikkede olması, ait olduğu dönemin III. Romanos iktidarı olduğunu keskinleştirmiştir. Bkz., B.M.C.: Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum, by W. Wroth, London 1966; DOC: A. Bellinger and P. Grierson eds., *P. Grierson*, Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection Volume

Ceren Ünal

Three Leo III to Nicephorus III 717-1081 Part I, s. 171-72.; Washington, 1973, Sotheby's, The William Herbert Hunt Collection, Highly Important Byzantine Coins, New York 1990, Lots 757.

- ⁷ Victor Lasareff, a.g.m., 1938, s. 46. Oturan Meryem Hodegetria tavriri ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Strzygowski Kıpti sanatında oturan Hodegetria tasvirinin bir çok örneğinin olduğunu ve kendi görüşüne göre bu tipin Mısır orjinaline dayandığını vurgular. Kodakov da oturan Hodegetria tasvirinin klasik tipin bir varyasyonu olduğunu düşünmektedir. S. 49. Aslında antik dönem sanatında görülen tanrıça, imparatoriçe ya da sıradan bir ölümlünün kuağında bebeği ile oturmuş tasviri ile oturan Meryem Hodegetria tasviri arasındaki paralellik de ayrıca üzerinde durulması gereken bir ayrıntıdır.
- ⁸ Yunanca sağ eliyle taşıyan anlamına gelen Meryem Dexiokratousa oldukça nadir görülen ve annesinin sağ eli ile İsa'yı taşıdığı Meryem tasvir tipidir. Bu versiyon her ne kadar bilinmeyen bir Konstantinopolis prototipine temel olarak dayanmış olma ihtimaline sahipse de, muhtemelen hiçbir özel sembolik anlamı yoktur.
- ⁹ Yunan terminolojisinde Meryem İsa'nın annesi, aeiparthenos ve Theotokos'tur. Teolojik olarak bakıldığında Meryem kültü özellikle kadınlar olmak üzere fakir ve aciz kişilerin sosyal beklentilerini yansıtmaktadır. Meryem'e adanan birçok kilise bulunmakta ve onuruna birçok festival günleri kutlanmaktadır. Ortodoks kilisesinde Tanrı Anası Meryem, Melekler ve Vaftizci Yahya itibar ve hürmette özel bir yere sahip olmuştur. Meryem kültü 843 yılında ikonalara gösterilen hürmetin tekrar yapılandırılması ile Konstantinopolis'te taze bir hız kazanmıştır. Küçük heykel objelerde ise; özellikle ikona ve boyna asılan enkolion ve rölikerlerde Meryem ve İsa tasvirleri 843 yılından önce de kullanılmıştır. Bu tasvirlerin hayli minyatürleşmiş bir biçimde ve ikonalar olarak giysi altında göğüs üzerinde taşınması 8.-9. yy.lar arasında, yani ayrımcılığın ve kargaşanın hızlı bir ilerleme ile gündemde olduğu ve daha sonra da ikona hürmetinin tekrar yapılması için hızlı bir süreç olan bu tarihleri vermektedir. Bu tip objeler nadir olup, özellikle renk kullanılmış tasvirler ise objelere ayrı bir önem katmıştır.
- ¹⁰ Paskalya yortusunun Pazar ayininin 5. kısmında Meryem'in adı anılarak şehri kurtarmak için araya girmesine teşekkür edilirdi. Bkz.; S. Nersessian, Two Images of the Virgin in the Dumbarton Oaks Collection, DOP, Vol. 14, 1960, s. 72.
- ¹¹ Warren T. Treadgold, A History of the Byzantine State and Society, Stanford University Pres, 1997, s. 349.
- ¹² S. Nersessian, a.g.m., s. 73.
- ¹³ Kutsal yerlere seyahat etmekten öte Bizans dünyasında hacı bir tamamen hürmet eden proskynetes'dir. Bizans dünyasında hacıların yaptığı kısa ya da uzun mesafeli yolculuktan çok tutku ile yola çıkma ve amaca ulaşma çok daha önemli olduğu için, yaratıcı Bizans hacılık terminolojisinde seyahatin içeriğinin çok önemi olmamıştır. Bkz.; A. W. Carr, Icons and The Object of Pilgrimage In Middle Byzantine Constantinople, DOP, Vol. 56, 2002, s. 76.
- ¹⁴ Triodion (τριώδιον) liturjik ilahi kitabındaki 'üç uzun şiir' olarak Lenten (büyük perhiz vakti) ve Easter (Paskalya Yortusu) siklusu için yapılan ayinlerdeki çeşitli bölümleri içerir. 7. ve 8. yüzyıla tarihlenen en eski Filistin ve Oryantal manastıra ait triodion, Konstantinopolis'teki Stoudious manastırı ve Güney İtalya rahipleri tarafından sonraki üç yüzyıl içerisinde derlenen ilahiler ile zenginleştirilmiştir. Bkz.; O.D.B., R.F. Taft, "Triodion", 1991, s. 2118-19.
- ¹⁵ Konstantinopolis'teki büyük manastır kompleksi olan Pantokrator Manastırı imparator II. Ioannes Komnenos tarafından Kutsal Havariler Kilisesinin doğusunda kurulmuştur. Bkz.; O.D.B., A.M. Talbot; A. Cutler, "Pantokrator, Monasteries Of", 1991, s. 1575.
- ¹⁶ K.N. Ciggaar, 'Une description de Constantinople dans le Tarragonensis 55,' REB 53 (1959): s. 127; Bkz.; A.W. Carr, DOP 56, 2002, s. 80' den naklen.

III. Romanos Argyros Adına Basılan Gümüş Sikke

- ¹⁷ Kelime anlamı insan eli ile yapılmayan obje olan Acheiropoieta (ἀχειροποίητα) mucizevî bir biçimde ortaya çıkan kutsal kişilerin tasvirleri için kullanılan terimdir. Ayrıca en ünlü acheiropoieta'nın sadece mucizevî bir biçimde ortaya çıkmalarına değil, aynı zamanda mucizevi bir biçimde kopyalarını ürettiklerine inanılmıştır. Bkz.; O.D.B., A.W.Carr, 'Acheiropoieta', 1991, s. 12.
- ¹⁸ Hodegetria ikonasının Rus yapımı varyasyonlarından biri "Soteria", diğeri ise "Smolenskaya" olarak adlandırılmaktadır.
- ¹⁹ Y. Piatnitsky, M.M. Mango, O. Badderley, E. Brunner eds., Sinai, Byzantium, Russia: Orthodox art from the sixth to the twentieth century, London, 2000, s. 73, B 43.
- ²⁰ S. Nersessian, a.g.m., 1960, s. 75.
- ²¹ H. Evans ed., Olenka Z. Pevny, "86. Panel with the Virgin Hodegetria", The Glory of Byzantium, New York, 1997, s.139.
- ²² 7. yüzyılda Konstantinopolis'te yapılmış olan bu yüzükte tam boy tasvir edilmiş, sol elinde Bebek İsa'yı taşıyan Meryem'in başında nimbus vardır. Figürlerin vücutları, nimbusları ve her iki yanda bulunan iki küçük haç niello tekniği (savatlama) ile yapılmıştır. Yüzükte Meryem ve Bebek İsa'yı tanımlayan bir yazıt ya da lejand bulunmamaktadır. İkonoklasmus Dönemi sonrasında Meter Theou-Tanrı Anası ünvanını alan Meryem'in tasvirlerinde, bu ünvana ait **MP ΘV** kısaltmaları yer alır. Dolayısıyla yüzükte yer alan tasvirin herhangi bir yerinde Meter Theou ünvanına ait bir kısaltma bulunmadığı için, İkonoklasmus Dönemi öncesine tarihlenmiştir. Ioli Kalavrezou daha çok kurşun mühürlerde rastlanan İkonoklasmus Dönemi öncesinin erken döneminde yapılan Hodegetria tipinin özelliklerini gösterdiğini belirtir. Tasvirin iki yanında yer alan haçın eşit kolları ve kol uçlarının aynı tarz formu vardır. Bu tip haçlar 6. ile 7. yüzyıllara tarihlenen mücevherlerde yer almıştır. Dumbarton Oaks Koleksiyonunda bulunan III. Leon'a ait çok iyi korunan bir mühürde de, Meryem Hodegetria tasviri ve her iki yanında eşit kollara sahip iki haç yer almaktadır. Çok benzer olan bu mühür örneği kapsamında yüzüğü geç 7. yüzyıl-erken 8. yüzyıla tarihlenmek doğru olmaktadır. Yanı sıra yüksek bir işçilik gösteren bu altın yüzüğün imparatorluk ikonografi temasını taşımaya sonuca muhtemelen imparatorluk ailesinin bir bireyine ait olabileceği düşünülmektedir. Asen Kirin ed., Sacred Art, Secular Context, Kanada, 2005, s. 68, no. 15.
- ²³ Meryem Hodegetria ve Azizler tasvirli fildişi triptik çok düzgün bir kazıma tekniği ile Konstantinopolis'te 10. yüzyılın ikinci yarısında yapılmış olup, halen Walters Sanat Müzesinde korunmaktadır. Sol kolunda Çocuk İsa'yı taşıyan Meryem sağ eli ile doğru yolu, yani İsa'yı işaret eder. Yarım boy tasvir edilmiş Hodegetria tasviri triptiğin orta kısmında yer alır. Üslup olarak tasvirdeki figürler Makedonya Rönesansı olarak bilinen 10. yüzyıldaki klasik akımın etkisini göstermektedir. Yüz tasvirlerinde ve detaylardaki incelik, antik dönem ilhamlı oranlar ve giysi dökümlerinin model dönemin karakteristik özellikleridir. Meryem Hodegetria'nın anıtsal ölçüsü ve üç boyutluluğu triptiğin kanatlarında yer alan aziz tasvirleri ile bir kontrast oluşturmaktadır. H. C. Evans, a.g.e., "C. Connor 84. Triptych with the Virgin Hodegetria and Saints", 1997, s. 137.
- ²⁴ Konstantinopolis'in güney-batı kısmında 1030-34 yılları arasında imparator III. Romanos Argyros tarafından Theotokos'a atfen kurulmuş olan Peribleptos Manastırında bulunduğu için bu adı almıştır.
- ²⁵ Meryem Eleousa tipi, Hodegetria tasvirinin bir varyasyonu olarak iki figür arasındaki karşılıklı sevgi hareketlerinin el ve kol ile ifade edilmesini içerir. Hodegetria, Çocuk İsa'nın tanrısallığını vurgularken, Eleousa ise tamamen insani doğasına odaklanmıştır. Batıda ise, Eleousa tasviri Şefkatli Meryem (Tenderness) olarak bilinmektedir. İsa annesine karşı sevgisine odaklanmışken Meryem izleyiciye bakışını dikmiştir. Meryem başını çocuğuna doğru eğmiş ve yüzleri temas halindedir. Bir eli ile annesine sarılan İsa'nın diğer elinde bir tomar vardır. Theotokos dalgın ve düşüncelidir. Theotokos İsa'nın ıstıraplarını ve Çarmıha gidişini gözünde canlandırmaktadır. Bu tip ikonada, Meryem'in çocuğu için çektiği ıstırap ve acısı dünyadaki kutsal şeylere karşı saygısızlıklardan acı çeken herkesin evrensel kederini ifade etmektedir. O.D.B.; N.P. Sevcenko, "Vir-

Ceren Ünal

gin Eleousa“, 1991, s. 2171.; V. Lasareff, a.g.m., 1938.

- ²⁶Konstantinopolis patriği Aleksios Stoudites’in 1025-1043 yılları arasına tarihlenen mührünün ön yüzünde sol kolunda taşıdığı Çocuk İsa ile tam boy Meryem Hodegetria figürü yer almaktadır. Nimbuslu Çocuk İsa’nın sağ eli takdis pozisyonundadır. Hodegetria tasvirinin her iki yanında her zaman kullanılan sigla; **MP-ΘV** almaktadır. Meryem’in en önemli ünvanı Tanrı Anası; Theotokos (θεοτόκος) iki Yunanca kelimenin; **θεος** - ‘Tanrı’ ve **τοκος** - ‘doğuran’ birleşimidir. Anlam olarak, Tanrı taşıyan ya da Tanrı’yı doğuran kişi anlamına gelse de, Ortodokslar bu kelimeyi tam olarak Tanrı Anası anlamında kullanmışlardır. Özellikle Meryem ikonalarında Theotokos kelimesi, **MP ΘY** kısaltması ile yer almıştır. O.D.B.; Gerhard Podskalsky, “*Theotokos*“, 1991, s. 2070; S. Nersessian, a.g.m., 1960.) 4.4 cm çapındaki mühür Basel-Zacos koleksiyonunda yer almaktadır. N. Oikonomides, *A Collection of Dated Byzantine Lead Seals*, Washington, D.C. 1986, s. 84, no. 84.
- ²⁷Antiokheia patriği Symeon’a ait 4.3 cm. çapındaki mührün ön yüzünde, sol kolunda Çocuk İsa’yı taşıyan yarım boy Meryem Hodegetria tasviri bulunmaktadır. Hodegetria tasvirinin her iki tarafında **MP-ΘV** siglası yer alırken, Çocuk İsa’nın yanında ise **IC-XC** siglası vardır. Kurşun mühür Basel-Zacos koleksiyonundadır. N. Oikonomides, a.g.e., 1986, s. 124, no. 131.
- ²⁸1300 yılına tarihlenen Hamilton Psalterinin ilk sayfasında mimari öge de kullanılarak Meryem Hodegetria’nın çok küçük bir ikona tasviri yer almıştır. Bizans sanatının etkileri üzerinde inceleme yapıldığı zaman, Bizans imparatorluğu dışında da yerel aristokrasiye ait portreler görülmektedir. Bu el yazması 1300 yıllarında Haçlılar dönemi Kıbrıs’ında yaşayan sekiz kişilik aristokrat bir ailenin tipik Geç Bizans dönemi kıyafetleri içerisinde, Meryem Hodegetria ikonasının yer aldığı anıtsal bir ikona standının çevresinde betimlendiği görülmektedir. Aile üyelerinin kıyafetlerinde al rengin kullanılması ise sadece bu ünlü ikonaya hürmet edilmesini değil, aynı zamanda aristokrat ailenin üyesi olduğu topluluğun bu yerel Hodegetria ikonasına verdikleri önemi ifade eder. Meryem’in duruşu, kıyafetlerde al renk kullanımı, koruyucu parmaklık, ikona standı ve hürmet etmek için yapılmış küçük bir ikona olması Konstantinopolis şehrinin korucu ikonası Meryem Hodegetria’nın tanımını hatırlatır. Hamilton Psalter’i halen Berlin’de bir müzede korunmaktadır. H. Evans, “*Annemarie Weyl Carr, 77. Frontispiece to the Hamilton Psalter*“, 2004, s. 153.
- ²⁹90x71 cm ebatlarındaki Meryem Hodegetria ikonası Thessaloniki-Vlatadon’daki Kutsal Manastıra aittir. H. Evans, “*Anastaisa Tourtar, 84. Icon with the Virgin Hodegetria*“, 2004, s. 162.
- ³⁰Katsion ya da katzion olarak da adlandırılan ayaklı buhurdanın kulpunda yer alan Meryem Hodegetria tasvir üslubundaki incelik ve ustalık açıkça görülmektedir. 14. yüzyılın başlarına tarihlenen katsionun Konstantinopolis’teki Therapeia Manastırında yer aldığı düşünülmektedir. Döküm bronz katsion kulpunun üzerindeki tasvir oyma tekniği ile yapılmıştır. Manastır typikon’larından (typika) edinilen bilgiye göre 11. yüzyıl ve sonrasında ayaklı ve bir sapı olan buhurdanlar katsion/katzion olarak adlandırılmaktadır. H. Evans, “*Anastasia Drandaki 64. Handle of a standing censer (katzion)*“, 2004, s. 128.